

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2016

Redakcinė kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrejus MACUKAS

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzentai

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

Dr. Olga MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

Prof. dr. Valdas RAKUTIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-052/2016).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2016

© Straipsnių autoriai, 2016

© Lietuvos istorijos institutas, 2016

ISBN 978-609-8183-16-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 11

TARP BAJORŲ RESPUBLIKOS IR KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS: IŠŠŪKIAI IR NETEKTYS

Андрей Мацук / Andrejus Macukas

Новгородская шляхта во время королевских выборов 1733 г. ... 16

Naugarduko bajorai 1733 m. karaliaus rinkimo laikotarpiu. *Santrauka* ... 31

Richard Butterwick-Pawlikowski

Challenges for the Commonwealth: the Counsel of

Jean-Jacques Rousseau ... 32

Iššūkiai Abiejų Tautų Respublikai: Jeano-Jacques'o Rousseau patarimai. *Santrauka* ... 43

Dalius Viliūnas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys
XVIII a. pabaigoje ... 44

Origins of Philosophy of Nationalism in the Grand Duchy of Lithuania
at the End of Eighteenth Century. *Summary* ... 84

Viktorija Vaitkevičiūtė

Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio Seimo kalbose ... 86

Destiny of the Homeland in the Parliamentary Addresses of
Maurycy Franciszek Karp. *Summary* ... 107

Lina Balaišytė

Visuomenės permainų ženklai XVIII a. antrosios pusės išskilmėse ... 108

Signs of Transformation of Society in the Late Eighteenth Century
Public Celebrations. *Summary* ... 125

Sławomir Godek

Kilka uwag o roli Michała Kleofasa Ogińskiego w zabiegach
delegacji szlachty litewskiej w Petersburgu w latach 1810–1811 ... 127

Keletas pastabų apie Mykolo Kleopo Ogińskio vaidmenį
Lietuvos bajorų delegacijos veikloje 1810–1811 metais. *Santrauka* ... 151

SOCIOKULTŪRINĖ ERDVĖ: LAIMĖJIMAI IR PRARADIMAI

Asta Vaškeliėnė

XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba) ... 154

Bilingual Occasional Poetry in the Late Eighteenth Century

Grand Duchy of Lithuania (Based on the Writings of Michael Korycki). *Summary* ... 170

Юрий Гордеев / Jurijus Gordejevas

Коммуникация в городах Великого княжества Литовского в XVIII в. (постановка проблемы) ... 172

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų komunikacija XVIII a.

(problemos iškėlimas). *Santrauka* ... 192

Martynas Jakulis

Pamestinukų globa XVIII amžiaus Vilniuje ... 193

The Care of Foundlings in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 208

Arnaud Parent

From the Montpellier Faculty of Medicine to the Grodno

Royal School of Medicine: How Dr. Jean-Emmanuel Gilibert

Applied Medical Vitalism to Heal his Lithuanian Patients ... 210

Nuo Monpeljė medicinos fakulteto iki Gardino karališkosios

medicinos mokyklos: kaip dr. Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as

pasitelkė vitalizmą savo pacientams gydyti Lietuvoje. *Santrauka* ... 237

Rasa Butvilaitė

Antano Tyzenhauzo Statybos mokykla Gardine ... 238

School of Building Construction in Grodno. *Summary* ... 247

TEISĖS ISTORIJOS LAUKAS

Adam Stankevič

Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antrojoje pusėje) ... 250

Cases of Document Falsification in Legal Practice of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania (Late Eighteenth Century). *Summary* ... 267

Marcin Głuszak

O recepcji prawa w rezolucjach Rady Nieustającej . . . 268

Apie teisės recepciją Nuolatinės tarybos rezoliucijose. *Santrauka* . . . 281

Domininkas Burba

Valstiečių dalyvavimas smurtiniuose bajorų nusikaltimuose, XVIII amžiaus
Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų duomenimis . . . 282

Data on Participation of Peasants in Violent Crimes of the Nobility
in the Eighteenth Century Registry Books of Vilnius County
Castle and Land Courts. *Summary* . . . 301

Iliustracijų sąrašas . . . 302

Asmenvardžių rodyklė . . . 304

Vietovardžių rodyklė . . . 320

VALSTIEČIŲ DALYVAVIMAS SMURTINIUOSE BAJORŲ NUSIKALTIMUOSE, XVIII AMŽIAUS VILNIAUS PAVIETO PILIES IR ŽEMĖS TEISMŲ KNYGŲ DUOMENIMIS

DOMININKAS BURBA

Lietuvos edukologijos universitetas

Anotacija. Straipsnyje tiriami XVIII a. Vilniaus pavieto valstiečių ir bajorų santykiai per smurtinių nusikaltimų prizmę. Pilies ir žemės teismuose išlikę nemažai informacijos apie valstiečių (tiek kaip aukų, tiek kaip nusikaltėlių) dalyvavimą bajorų smurtiniuose nusikaltimuose. Darbe aiškinamasi, kokie valstiečių dalyvavimo bajorų nusikaltimuose modeliai egzistavo bylose, kokių rūšių nusikaltimai vyravo, kokios bausmės būdavo skiriamos valstiečiams už dalyvavimą nusikaltimuose, svarstomos valstiečių dalyvavimo bajorų nusikaltimuose priežastys. Straipsnyje pateikiami gausūs pavyzdžiai iš bylų.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vilniaus pavietas, pilies teismas, žemės teismas, bajorai, valstiečiai, nusikaltimai.

Įvadas

Norint geriau pažinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, būtina atkreipti dėmesį į visuomenės sluoksnių santykius. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, XX a. pabaigoje ši tema lietuvių istoriografijoje buvo primiršta, todėl dabar jaučiamas ne tik socialinės istorijos stygius, bet ir tiesiog būtinas naujas požiūris į luomų kasdienį bendrabūvį ir konfliktus. Akivaizdu, kad įvairios visuomenės grupės viduje ir tarpusavyje konfrontuodavo, tačiau kiek aukštas buvo įtampos lygis ir kokia buvo to išraiška, gali atsakyti tik inovatyvūs išsamūs tyrimai. Bajorų luomo konfliktai ir santykiai su kitais to meto visuomenės sluoksniais – visų pirma valstiečiais – lietuvių istoriografijoje nepakankamai ištirta tema. Daugelio ankstyvesnėse epochose publikuotų darbų panaudojimas šiandienos moksle yra sudėtingas. Visgi klasių kovos šablonas yra sunkiai pritaikomas tiriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės situaciją. Dar XX a. 6–7-ojo dešimtmečių sandūroje lenkų tyrėja Zofia Turska konstatavo akivaizdų faktą – XVII–XVIII šimtmečių valstiečių masė nebuvo vieninga ir negalima kalbėti apie visuotinį ir nuolatinį pasipriešinimą feodalams¹. Minėtos kaimyninės šalies situacija nedaug skyrėsi

¹ Zofia Turska, Wstęp, in: *Oskarżeni oskarżają: wieś osiemnastowieczna w mrokach kronik sądowych*, oprac. Zofia Turska, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1960, p. 9.

nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir šios istorikės teiginys yra logiškas ir pagrįstas. Kita vertus, socialinio antagonizmo fakto kaimo erdvėje ignoruoti irgi nereikėtų, ką, vertindama vėlyvesnę epochą, taikliai pastebėjo Zita Medišauskienė².

Sudėtinga lyginti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės situaciją su Vakarų Europos šalių dėl skirtingų socialinių sąlygų tuose kraštuose. Pavyzdžiui, analogiškas problemas nagrinėjo vokiečių istorikas Michaelis Frankas darbe apie Lipės (miestelio Vokietijos Šiaurės Reino-Vestfalijos žemėje, netoli Bylefeldo) apylinkių kaimo bendruomenės nusikalstamumą. Monografijoje tiriami išskirtinai valstiečių nusikaltimai³. Kaip jau minėta, bajorų ir valstiečių santykių problematika Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje po Liublino unijos istoriografijoje tirta. Anksčiau epochų istorikų darbai išlieka svarbūs; jų negalima kategoriškai atmesti, nes parašyti remiantis gausiais šaltiniais. Iš svarbiausių veikalų būtina paminėti Juozo Jurginio, Mečislovo Jučo, Jūratės Kiaupienės monografijas apie lažinio ar činšinio ūkio raidą⁴. Šie darbai daugiausia paremti ūkinio pobūdžio šaltiniais. Taip pat būtina paminėti Šiaulių ekonomijos sukilimo įvykių tyrimus⁵, bet tai jau specifinio įvykio analizė.

Visgi reikia pripažinti, inventorių ir dvarų nuostatų duomenys dažnai neatskleidžia buitinių santykių detalių, kurios ne mažiau svarbios siekiant giliau pažinti visuomenės sluoksnių tarpusavio bendrabūvį. Sukaupus faktinę bazę galima teigti, kad žemvaldžių bei valstiečių santykių problematiką Vilniaus paviete tirti galima pasitelkus smurtinių bylų informaciją, kuri bus nagrinėjama šiame straipsnyje; tokie darbai lietuvių istoriografijoje nėra gausūs. Tiesa, Gardino žemės teismų bylos naudotos Eduardo Gorodecko straipsnyje apie smurtinius ginčus dėl žemės tarp Lietuvos didžiojo kunigaikščio valstiečių ir aplinkinių valdų bajorų⁶, tačiau šis autorius pateikė žinių tik iš XVI a. Apie valstiečių dalyvavimą antpuolių

2 Zita Medišauskienė, Apie dvarininkų ir valstiečių santykius ne iš klasių kovos pozicijų, in: *Dvaras modernėjančioje Lietuvoje: XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė*. Straipsnių rinkinys, parengtas pranešimų, skaitytų mokslo konferencijoje, vykusioje 2004 m. lapkričio 19 d. Lietuvos istorijos institute, pagrindu, Lietuvos istorijos institutas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, sudarytojai Giedrė Jankevičiūtė, Dangiras Mačiulis, p. 15–25. Už šios pozicijos nuorodą reiškiami padėka istorikei Vilmai Žaltauskaitei.

3 Michael Frank, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität: das Fallbeispiel Lippe 1650–1800*, Paderborn [u. a.]: Schöningh, 1995.

4 Mečislovas Jučas, *Baudžiauos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972; Juozas Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija: nuo seniausių laikų iki baudžiaivos panaikinimo*, Vilnius: Mokslas, 1978; Jūratė Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1988. Nuorodoje paminimos tik pagrindinės monografijos.

5 Augustinas Janulaitis, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje: iš Šiaulių ekonomijos archyvo*, Vilnius, 1910; Rimantas Marčėnas, *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas, 1769 m.*, Vilnius: Mintis, 1969.

6 Eduardas Gorodeckas, Didžiojo kunigaikščio valstiečių ir šlėktos ginčai dėl žemės valakų reformos metu, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1974, p. 19–32.

nusikaltimuose Vilniaus paviete minėta anksčiau pasirodžiusiame straipsnyje⁷. Kai kuriomis pradinėmis įžvalgomis pasidalyta mokslo populiarinimui skirtoje publikacijoje šia tema⁸.

Remiantis Trečiuoju Lietuvos Statutu, įvairiu mastu priklausomų nuo bajorų valstiečių (činšininkų ar baudžiauninkų (orig. *chłopy, pracowici*), dvaro šeimos, vadinamųjų bernų bei mergų (orig. *czeladz dworska, parobki, dziewki*), narių bei vadinamųjų bajorų (orig. *bojary*) (valstiečių, turėjusių prievolę eiti karinę tarnybą ir atlikti kitus patarnavimus: sargauti, vežioti paštą ir kitus krovinius), kaimo amatininkų, šaulių, haidukų ir kitų nusikaltimai prieš bajorus, jų pavaldinius priskiriami prie bajorų nusikaltimų, nes Lietuvos Statutas teigė, kad savininkas buvo atsakingas už savo pavaldinių veiksmus. Lietuvos Statuto 11 skyriaus 37 straipsnis skelbė, kad jei savininkas nežinojo apie savo pavaldinių nusikaltimus, jis turi atlyginti padarytus nuostolius, o po to bausti pavaldinius, o 43 straipsnis nurodė, kad jei bajoras žinojo ir pasiuntė plėsti ar smurtauti, už tai turi atsakyti pats⁹. Tad bajorų nusikalstamumo studijos praeityje – tai kartu ir kitų luomų istorijos tyrimas.

Straipsnio tikslas – remiantis pilies bei žemės teismo knygomis parodyti, koku mastu bajorų nusikaltimuose dalyvavo valstiečiai. Keliami uždaviniai: iškirti valstiečių dalyvavimo bajorų smurtinėse bylose modelius; atskleisti, kuriuose ir koku mastu bajorų nusikaltimuose dalyvaudavo valstiečiai; nustatyti, kokio pobūdžio baudmės būdavo skiriamos valstiečiams už dalyvavimą bajorų nusikaltimuose. Straipsnyje sprendžiama ir valstiečių dalyvavimo bajorų nusikaltimuose prižasčių problema.

Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismo knygos – tai vienas iš geriausiai išlikusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų šaltinių šios teritorijos praeičiai atskleisti. Smurtinių bylų informacija suteikia daug žinių apie konfliktus to meto visuomenėje. Darbe naudojamos skundų, sprendimų, obdukcijų (apžiūros raštų) informacija, tačiau neretai ji nėra itin išsami. Darbe remiamasi ir vadinamųjų apklausų (orig. *examinny*) duomenimis. Iš šių šaltinių galima sužinoti ne vien savininkų, bet neretai ir pačių valstiečių poziciją apie nusikaltimų eigą bei jų priežastis. Kartais suimti ir į Vilniaus pilies įgulos kalėjimą atgabenti valstiečiai pateikdavo savas versijas, skirtingas nei tos, kurios būdavo įvardijamos bajorų. Apklausų tekstai nebūdavo įvelkami į teismo klišių kalbą. Be to, valstiečių apklausose kartais būdavo pristatomas visas valstiečių gyvenimas, kas svarbu tiriant luomų santykius.

7 Domininkas Burba, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje (statistika, dalyvių socialinė sudėtis, smurto laipsnis), in: *Istorija*, 2010, t. 77, Nr. 1, p. 27–41.

8 Idem, Užguitas valstietis? Ne visada?, in: *15 minučių*, 2013 02 01, p. 24. Tas pats straipsnis paskelbtas internete: <http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/ldk-istorija-valstiečiai-smurtininkai-bajorai-aukos-582-302551#ixzz2MCBWMaLc>.

9 *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego: Naprzod, za Naiśnieyszego Hospodora Krola Jegomosci Zygmunta III w Krakowie w Roku 1588*, w Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademickiey Societatis Jesu, 1744, p. 349–350, 354; *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментары*, Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989, p. 298, 300.

Savaime suprantama, kad toks šaltinis kaip smurtinės bylos – toli gražu ne visuomet objektyvus, nes konfliktuojančios pusės dažnai pateikdavo diametraliai priešingus argumentus. Tačiau kaltės įrodymo būtinybės istoriniame tyrime nėra. Svarbu atskleisti pagrindines tendencijas bylose. Daugelis procesuose aprašytų situacijų galėjo egzistuoti nagrinėjamoje epochoje ir yra tyrinėtinos. Iš dokumentų tekstų neretai nėra aišku, kokioms socialinėms kategorijoms priskirtini bajorų pavaldiniai. Tiek dvaruose tarnaujantys činšininkai ir lažininkai bei kitų kategorijų žemės ūkio darbininkai, tiek vadinamieji valstiečiai bajorai, tiek dvaro šeimyna straipsnyje laikomi valstiečiais, nors, savaime suprantama, sunku patikrinti, ar jie išties dirbo žemę ir iš to gyveno.

Šio straipsnio erdvė – Vilniaus pavietas. Nors koncentruojamasi į kaimo (iš dalies miestelio) erdvės nusikaltimus, kurie vyrauja, nes valstiečiai gyvendavo daugiausia kaime, tačiau bus paminėta ir keletas Vilniaus ar pavieto miestelių erdvėje vykusių konfliktų, susijusių su valstiečiais. Pasirinktos chronologijos ribos nuo 1717 m. (Šiaurės karo pabaiga ir sąlyginė situacijos valstybėje stabilizacija) iki 1795 m. (valstybės panaikinimo data).

Šiame straipsnyje nusikaltimai skirstomi pasitelkiant kiek pakoreguotą XIX a. pabaigos Kijevo universiteto istoriko Joanikijaus Malinovskio (*Иоанникий Алексеевич Малиновский*) sukurtą schemą. Remdamasis Lietuvos Statutu, jis išskyrė nusikaltimus prieš asmens gyvybę, sveikatą ir laisvę bei nusikaltimus prieš asmens gyvybę, sveikatą ir nuosavybę (turtą). Prie pirmųjų galima būtų priskirti gyvybės atėmimo, kūno sužalojimo ir skausmo suteikimo nusikaltimus (nužudymus, sumušimus, smurtinius vaidus, netgi antausius ir kitus smulkesnius tokio pobūdžio smurto aktus), taip pat nelegalų įkalinimą, seksualinę prievartą, o prie antrųjų – valdų antpuolius, miesto namų užpuolimus bei plėšimą¹⁰. Darbe didžiausias dėmesys skiriamas smurtiniams nusikaltimams. Nesmurtiniai nusikaltimai, ginčai dėl žemės ar dėl pačių valstiečių priklausomybės bei kiti teisiniai konfliktai nėra šio straipsnio objektas, tačiau nagrinėjant bylas tokios situacijos neišvengiamai paminimos.

Šiame tyrime siekiama ne tik atskleisti Vilniaus pilies ir žemės teismų šaltinio galimybes bei svarbą nagrinėjant valstiečių istoriją, bet ir suteikti žinių biografistikos ir lokalinės istorijos tyrimams. Valstiečiai buvo gausiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų sluoksniu, tačiau dėmesys jų raidos problematikai lietuvių istoriografijoje dar gana menkas. Todėl pateikiamu straipsniu siekiama bent kiek užpildyti šią spragą. Kita vertus, darbe neatskleidžiamas idealizuotas XVIII a. kaimo erdvės paveikslas. Straipsnio objektas – smurtiniai nusikaltimai, kurių ne tik aukos, bet ir vykdytojai (savo ar ne savo valia bei iniciatyva) būdavo valstiečių luomo asmenys.

10 Иоанникий Малиновский, *Учение о преступлении по Литовскому Статуту*, Киев: Типография Императорского университета св. Владимира, В. И. Завадзкого, 1894, p. 52; Stasys Vansevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai: pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1981, p. 86.

Valstiečių dalyvavimo bajorų nusikaltimuose pobūdžio modeliai

Tiriant paaiškėjo, kad valstiečių dalyvavimas bajorijos nusikaltimuose atitiko keletą schemų, modelių, kurie nuolatos kartodavosi. Aišku, būtina suprasti, kad idealių modelių visuomenės gyvenime atrasti galima retai, jie dažniausiai sąlyginiai, turintys tam tikrų išimčių. Dėl šaltinio pobūdžio egzistuoja galimybė rasti papildomos informacijos, kuri iš esmės praplėstų, pakeistų konkretų vaizdą. Tačiau vis dėlto kai kurios nuolat pasikartojančios tendencijos pastebimos.

Pirmasis ir vienas gausiausių modelių pastebimas situacijose, kada organizuotų, grupinių smurtinių nusikaltimų metu valstiečiai kartu su savo savininkais smurtaudavo prieš kitus bajorus ir valstiečius. Pateikiami keli tokių nusikaltimų pavyzdžiai. 1717 m. dėl Inturkės seniūno Pranciškaus Tyzenhauzo organizuoto antpuolio kreipėsi Pagaluonės (netoli Inturkės), priklausiusios Vilniaus kanauninkui Pranciškui Gečevičiui (*Franciszek Gieczewicz*), valdų valdytojas Mikalojus Bialunskis (*Mikołaj Białuński*). Atvykęs teismo pareigūnas aprašė bajoro šeimynykščio Lauryno Rudnickio (*Wawrzyniec Rudnicki*) ir jo sūnaus Petro Urbono (*Piotr Urban*) bei jo žmonos, siuvėjo Martyno Grodžio, arba Pakultino, valstiečio Jokūbo Pakultino ir jo žmonos, neščios dvaro šeimininkės Agotos Jonienės Vederienės, sumušimus ir žaizdas. Taip pat matė apgriautą medinį pastatą (greičiausiai valstiečių trobą), kur buvo išdaužyti indai, išlaužyti stalai, pavogta Pakultinų kepurė. Anot liudininkų, šiuos žmones sumušė vakaro metu į svetimas valdas įsiveržę Pranciškaus Tyzenhauzo vadovaujami pavaldiniai: valstietis (bajoras) Motiejus Paškevičius, dvaro tijųnas Steponas, audėjas Jokūbas, Vladislovas Kriaučiūnas Šeduikis ir jo brolis Jurgis Šeduikis¹¹. 1724 m., anot skundo, į Glitiškių dvarą aiškintis dėl dingusio lietpalčio atėjo Vilniaus pavieto stovyklininkas (orig. *stanowniczy*) Jonas Chmelevskis (*Jan Chmielewski*), bet Vilniaus pavieto medžioklis Steponas Stanevičius liepė valstiečiams sumušti svečią lazdomis¹². 1792 m. po antpuolio į teismą kreipėsi Vilniaus civilinės-karinės komisijos komisaras Martynas Mončinskis (*Marcin Monczyński*), kaltindamas kaimyną, Ašmenos žemės teisėją Ignotą Važinskį (*Ignacy Ważyński*). Kaip nurodyta skunde, I. Važinskio Tabariškių (dabartiniame Šalčininkų rajone) valdų ekonomas Šostakas (*Szostak*) suorganizavo apie 200 žmonių gaują ir užpuolė Andžavos valdas. Smurtinės atakos metu buvo šaudyta į beginančius girią Mončinskių pavaldinius, grobta mediena. Teismo pareigūnas aprašė persautų ir

11 1717 m. vasario 12 d. vaznio Kristupo Dasevičiaus (*Krzysztof Dasiewicz*) reliacinis kvitas, 1717 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. SA, b. 4731, l. 324–326.

12 1724 m. kovo 22 d. vaznio Jurgio Namavičiaus reliacinis kvitas, 1724 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4739, l. 204; 1724 m. kovo 24 d. Vilniaus pavieto stovyklininko Jono Chmelevskio skundas prieš Vilniaus pavieto medžioklį Steponą Stanevičių, *Ibid.*, l. 207–208v.

sumuštų valstiečių Motiejaus Tarasevičiaus, Antano Šveibako, bajoro Andriaus Taraškevičiaus, šaulio Jono Ekarto (*Jan Ekart*) žaizdas¹³.

Iš visų modelių byloje turbūt dažniausiai minėtas bajorų (kartais su pagalbininkais iš kitų luomų) smurtas prieš kitų savininkų valstiečius. 1753 m. po pamaldų Gelvonų miestelyje buvo sumušti Vilniaus pavieto stovyklininko Benedikto Oganovskio (*Benedykt Oganowski*) valstiečiai. Skundo duomenimis, Martynas Timinskis (*Marcin Tymiński*) sumušė tijūną Joną Barkūną, atėmė 3 talerius, 3 dienas įkalino jį savo valdose įkišęs į kaladę, o vėliau taip pat buvo smurtauta prieš kitą valstietį, išeinantį iš Gelvonų bažnyčios, – Simoną Kalendeiką, iš kurio atimti 2 taleriai, jis visą savaitę įkalintas Gelvonų dvare ir turėjo būti kaladėje¹⁴. 1787 m. karaliaus šambelionas Karolis ir jo sutuoktinė Ona Maleckiai (*Karol i Anna Maleccy*) protestavo prieš Vilniaus pavieto rotmistrą Adomą Šmitą. Kaip rašoma skunde, iš Čiobiškio bažnyčios einantis Maleckių valstietis Jurgis Stankevičius, priklausęs Pamusių valdoms (dabar – Širvintų rajonas), buvo sumuštas minėtojo A. Šmito¹⁵. 1790 m. Vendeno (Cėsių) pavieto vaiksias Antanas Sežpinskis (*Antoni Sierzpiński*) skundėsi, kad antpuolio Alaburdiškių (netoli Medininkų) valdose metu Stanislovas Prokša (*Stanisław Proksha*) su savo pavaldiniais nužudė valstietį. Skunde nurodoma, kad į Dainavos kaimą įsiveržę S. Prokša bei jo motina Ona ir pavaldiniai Mykolas, Laurynas bei Ignotas siekė atimti jaučius, kuriais valstiečiai arė. Konflikto metu S. Prokša iš ilgavamzdžio šautuvo į krūtinę nušovė valstietį Jurgį Černiauską¹⁶.

Kartais byloje būdavo skundžiamasi dėl tiesioginio valstiečių smurto (savininkui liepus arba toleravus, bet nusikaltime tiesiogiai nedalyvavus) prieš bajorus. Pavyzdžiui, 1742 m. įsiveržę į Godiškių (dabartiniame Širvintų rajone) valdas Smolensko pavaivadžio Antano Gonsevskio (*Antoni Gąsiewski*) pavaldiniai Daubarai žiauriai sumušė bajorą Jurgį Blažejevičių (*Jerzy Blażejewicz*). Anot skundo, jam išsukiojo rankas, kojas, atmušė vidaus organus, dėl to jis ir mirė¹⁷. 1755 m. skunde pilies teismui Vilniaus pavieto paseniūnis ir Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės valdų ekonomas Tomas Kaveckis (*Tomasz Kaweck*) kaltintas dėl jam pavaldaus valstiečio Juozapo Varno smurto. Kaip rašoma skunde, Buivydiškių apylinkėse, prie

13 1792 m. sausio 3 d. vaznio Jurgio Paškevičiaus reliacinis kvitas, 1791–1792 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4806, l. 736–737v.

14 1753 m. rugpjūčio 7 d. vaznio Jurgio Antanavičiaus reliacinis kvitas, 1753 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4765, l. 1087–1087v; 1753 m. rugsėjo 18 d. Vilniaus pavieto stovyklininko Benedikto Oganovskio skundas prieš Martyną Timinskį, 1753 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, *Ibid.*, l. 1169–1169v.

15 1787 m. vasario 12 d. Žemaitijos kunigaikštystės vaznio Adomo Pulovičiaus (*Adam Pulowicz*) reliacinis kvitas, 1787 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4802, l. 193–193v.

16 1790 m. balandžio 7 d. teismo sprendimas, 1790 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4805, l. 377–380v.

17 1742 m. lapkričio 26 d. Boguslavo Voinovskio (*Bogusław Wojnowski*) skundas prieš Smolensko pavaivadį Antaną Gonsevskį ir Smolensko vyskupą Boguslovą Gonsevskį, 1742 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4754, l. 1029–1030v.

Gilužio ežero, iš pasalų kelyje užpultas bajoras Jurgis Petuchas (*Jerzy Pietuch*) buvo nužudytas šio valstiečio ir karčemininko Smaliuko. Skunde pažymėta, kad minėtasis J. Varnas yra kaltas dėl ne vieno nužudymo (tačiau bylose apie juos neminėta)¹⁸.

Ketvirtasis modelis – smurtiniai konfliktai, kuriuose tiesiogiai dalyvavo tik skirtingų valdų valstiečiai. Kartais bajorų bylose galima įžvelgti skirtingoms valdoms priklaususių valstiečių tarpusavio santykių aiškinimosi atspindžių, o savininkai būdavo kaltinami neišduodantys prasižengusių pavaldinių. Pavyzdžiui, 1738 m. dėl smurto kelyje buvo apkaltintas Vaitkuškio valdų, priklaususių Kauno pavieto vėliavininkienei Barborai Skorulskai (*Barbara Skorulska*), valstietis Mykolas Bakšys. Pasivijęs Pabaisko klebono ir dekaną Mykolo Petrovskio (*Michał Piotrowski*) valstietį Joną Karką, sumušė jį drebulės kuolu, anot bylos teksto, „traktavo blogiau nei bestiją“. Dėl traumų, neatgavęs kalbos, žmogus mirė po kelių dienų. Klebonas skundėsi, kad valdų savininkė neišdavė nusikaltusio savo pavaldinio, liepė sumušti aiškintis atvykusį bajorą Mikševičių (*Mikszewicz*)¹⁹. 1786 m. Musninkų–Plikiškių valdų savininkės, Starodubo pavieto taurininkaitės Leopolda, Marcijona ir Marijona Musnickos (*Leopolda, Marcjana i Mariana Muśnickie*), bei Pamusių savininkai, Vilniaus rotmistrai Antanas ir Teresė Gurskiai, skundė Polocko vaivadą Tadaž Žabą, jo valstietį Adomą Jurgilą ir kalvio brolių Joną Kšyvką. Remiantis ieškovo versija, šie pavaldiniai lazdomis ir kirvio pentimis sumušė Plikiškių valstietį Motiejų Jerominą²⁰. 1789 m., vykstant kunigaikščių Giedraičių tarpusavio konfliktui, nukentėjo valstiečiai. Vilniaus pavieto pakamarris Kristupas Giedraitis skundė Osiecko (Lenkijoje, Mozūrijoje) seniūną Ignotą Giedraitį. Anot ieškovo, nakčia į Akmenkos kaimą (netoli Giedraičių) įsiveržę Osiecko seniūno dvaro žmonės ir pavaldiniai (greičiausiai valstiečiai) nusiaubė K. Giedraičio valstiečio Kristupo Denovagio sklypą, ištrypė daržoves, žirnius, miežius, linus, vasarojų, sumušė valstietį ir jo sutuoktinę²¹. Šie pavyzdžiai rodo, kad dėl savo pavaldinių nusikaltimų bajorija kartais buvo linkusi ir į tolimesnius konfliktus su kaimynais, toleruodavo ar netgi organizuodavo smurtavimą prieš svetimus valdinius.

Dėl labai didelės medžiagos apimties sunku atlikti tikslius statistinius skaičiavimus, tačiau panašu, kad gausiausia buvo antrojo modelio pavyzdžių. Kitų valdų

18 1755 m. vasario 18 d. Benedikto ir Pranciškaus Petuchų skundas prieš Vilniaus pavieto paseniūnį ir Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės valdų ekonomą Tomą Kaveckį, 1755 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4767, l. 95–95v; 1755 m. vasario 18 d. vaznio Tado Klimaševskio (*Tadeusz Klimaszewski*) reliacinis kvitas, *Ibid.*, l. 96–96v.

19 1744 m. gegužės 23 d. vaznio Samuelio Petrovskio (*Samuel Piotrowski*) skundas prieš Kauno pavieto vėliavininkaitį Mykolą Skorulskį ir jo pavaldinius, 1744 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4756, l. 348–348v.

20 1786 m. birželio 12 d. Vilkmergės pavieto vaznio Jono Juozapo Stanevičiaus reliacinis kvitas, 1786 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4801, l. 1148–1148v.

21 1789 m. rugpjūčio 19 d. vaznio Jono Vincento Rauzos (*Jan Wincenty Rauza*) reliacinis kvitas, 1789 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4804, l. 558–558v.

valstiečiai buvo teisiškai nedaug apsaugotas sluoksnis, prieš juos smurtavus ar net nužudžius, baudmės nebuvo tapačios smurtui prieš bajorus. Kita vertus, gavus savininko sankciją smurtauti prieš kitų valdų bajorus ir kitus pavaldinius, valstiečiams ryžtis smurtauti būdavo lengviau. Valstiečių tarpusavio smurtas taip pat buvo palyginti dažnas. Greičiausiai, nepaisant valdų atskirumo, egzistavo kaimų gyventojų tarpusavio konkurencija, senos sąskaitos, kurių suvedinėjimą savininkai toleruodavo, o neretai ir skatindavo, neišduodami ir nebausdami nusikaltusių valstiečių, būdavo linkę toliau konfliktuoti su kaimynais. Tai, kad bylose dažnai būdavo išvardijamos kaltinamų smurtu valstiečių pavardės, rodė, jog skirtingoms feodalinėms valdoms priklausę asmenys vienas kitą pažinojo, bendraudavo tarpusavyje, negyvendavo vien tik uždaroje savo kaimo bei dvaro erdvėje. Trečiasis modelis bene rečiausias, tokių pavyzdžių palyginti negausu. Visgi tai suvokiama, kadangi rankos pakėlimas prieš kilmingąjį galėjo atnešti rimtų nemalonumų. Vis dėlto bylų apie „bajorų kraujo laistymą“ yra.

Nusikaltimų, kuriuose dalyvaudavo valstiečiai, rūšys

Dažniausias kaltinimas Vilniaus pavieto bajorų nusikaltimuose tiek miesto, tiek kaimo erdvėje buvo sumušimai, smurtiniai ginčai, kartais ir nužudymai, kuriuose ieškovų turtas nenukentėdavo. Valstiečiai minėti bajorų bylose dėl sumušimų bei nužudymų. Galima nurodyti kelis pavyzdžius iš tūkstančių. 1752 m. po smurto Maišiagaloje nukentėjo bajoras, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendoriui Dominykui Valavičiui tarnavęs Jonas Suchodolecas (*Jan Suchodolec*), ir jo valstiečiai. Pasak skundo, Smolensko pavieto vaiskienės Agotos Gonsevskos (*Agata Gąsiewska*) įsakymu jos valstiečiai bei Maišiagalos miestelėnai su šautuvais ir kitais ginklais po pamaldų užtvėrė miestelio gatves ir sumušė ieškovus²². Dėl savo valstiečiui padarytos skriaudos 1785 m. į teismą kreipėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės generolas adjutantas Vincentas, karaliaus šambelionas Stanislovas bei Purvinų seniūnaičiai Benediktas ir Ksaveras Valavičiai. Jie kaltino Pranciškaus Špulevičiaus (*Franciszek Szpulewicz*) tarną, bajorą Stanislovą Rinkevičių, bei Maišiagalos valdų, priklausiusių Vilniaus vyskupui Ignotui Masalskiui, valstiečius Joną, Petrą ir Gabrielių Skalučius. Skunde nurodoma, kad bajoras Stanislovas Rinkevičius ir jo pagalbininkai valstiečiai sumušė senyvo amžiaus valstietį Joną Gonsolevičių²³. Remiantis teismo pareigūno raštu, 1788 m. po konflikto Padubingės karčemoje Paberžės valdų ekonomas Pranciškus Mackevičius pats

22 1752 m. rugpjūčio 25 d. Jono Suchodoleco skundas prieš Smolensko vaikius Antaną ir Agotą Gonsevskius, 1752 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4764, l. 840–841v; 1752 m. rugpjūčio 26 d. vaznio Jurgio Antanavičiaus (*Jerzy Antoniewicz*) reliacinis kvitas, *Ibid.*, l. 842–842v.

23 1785 m. gegužės 3 d. vaznio Juozapo Novickio (*Józef Nowicki*) reliacinis kvitas, 1785 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4799, l. 757–757v.

mušė ir savo pavaldiniams liepė smurtauti prieš Oršos pavieto išdininko Antano Vasilevskio (*Antoni Wasilewski*) pavaldinius – berną Lauryną ir valstietį Juozapą Misiuką: savo žmonėms liepė jį laikyti, o pats mušė dalgio kotu, kirto botagu²⁴.

Disertacijoje, skirtoje bajorų smurtiniams nusikaltimams Vilniaus paviete, jau buvo atlikta tam tikra dalyvavusių įvairiuose nusikaltimuose socialinių grupių analizė ir yra žinoma, kiek dažnai bajorų nusikaltimų metu nukentėdavo valstiečiai. Tiriant bajorų nužudymų specifiką, paaiškėjo, kad valstiečiai buvo antra pagal skaičių (po bajorų) socialinė grupė, kurios nariai šio nusikaltimo metu netekdavo gyvybės. Daugiausia nužudymų, kaip ir kitų smurtinių nusikaltimų, kurių metu nebūdavo atimamas svetimas turtas, vykdavo kaimo aplinkoje²⁵. Pavyzdžiui, 1744 m. kelyje buvo nužudytas valstietis Jonas Adulis, gyvenęs Voronių kaime (netoli Dubingių), priklausęs Kauno pavieto pilininkienei Liudvikai Tarasovskai (*Ludwika Tarasowska*). Smurtininkai – Dubingių valdų valstiečiai Juozapas Maceika, Juozapas ir Martynas Gaureliai, Tomas Šiaukulis Maceika iš Jurkiškio (?) kaimo bei daugelis kitų valstiečių, priklaususių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiajam raštininkui Juozapui Bžostovskiui (*Józef Brzostowski*), žmogų,ėjusį į Voronių karčemą, sumušė metais²⁶.

Valstiečiai minėti ir nelegalaus įkalinimo nusikaltimo metu. Remiantis statistiniais duomenimis, valstiečiai nelegaliai įkalinami būdavo nedaug rečiau negu bajorai, dvasininkai bei vienuoliai ir žymiai dažniau nei miestiečiai, miestelėnai ar žydai²⁷. 1728 m. bajoras Juozapas Neveravičius (*Józef Newierowicz*), jo tarnas bajoras Andrius Kovzanas (*Andrzej Kowzan*) ir kartu buvęs valstietis Mykolas Moskenčiukas po konflikto su Danieliumi Sventoržeckiu (*Daniel Świętorzecki*) bei Kazimieru Šadurskiu (*Kazimierz Szadurski*) visi trys buvo uždaryti Šešuoliuose kepykloje, o po to sukaustyti ir nugabenti į Vilniaus pilies įgulos kordegardiją²⁸. Kai kada tokio pobūdžio bylose minimi pažeminimai, siekiant įžeisti bajorišką garbę. Pavyzdžiui, 1754 m. nelegaliai įkalinus Livonijos išdininką Joną Jozefovičių-Hlebickį (*Jan Józefowicz-Hlebicki*), jis buvo priešininko, Smolensko pavieto stovyklininko Stanislovo Venclavovičiaus (*Stanisław Wenclawowicz*),

24 1788 m. gruodžio 19 d. vaznio Andriaus Kozlovskio (*Andrzej Kozłowski*) reliacinis kvitas, 1788 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4803, l. 1252–1252v.

25 Domininkas Burba, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a.* Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010, p. 90.

26 1744 m. rugsėjo 28 d. vaznio Antano Davidovičiaus (*Antoni Dawidowicz*) reliacinis kvitas, 1744 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4756, l. 1253–1253v.

27 Domininkas Burba, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a.*, p. 117.

28 1728 m. balandžio 3 d. Starodubo pavieto taurininko Mykolo Neveravičiaus skundas prieš Nūro pavieto išdininką tėvą Danielių ir sūnų Lauryną Sventoržeckius, Kazimierą Šadurskį, 1728 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4743, l. 140–143v; 1728 m. liepos 13 d. teismo sprendimas, 1728 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, *Ibid.*, l. 465–470v.

sumuřtas, jo valstiečiams buvo liepta nupinti ir ant galvos uždėti ūiaudų karūną²⁹. Anot 1762 m. skundo, Riomerių valstietis Motiejus Kasperavičius Minsko pavieto iřdininko Kazimiero Podvysockio (*Kazimierz Podwysocki*) įsakymu buvo jo pavaldinių įkalintas Juodosios valdose (dabar – Ŗalčininkų rajonas). Atsakovai jį sukaustė ir nuolat muřdami išlaikė 3 metus. Buvo smurtauta ir prieš jo sutuoktinę, valstietę Kotryną Kasperavičienę³⁰.

Itin retas nusikaltimas bajorų bylose buvo išprieartavimas. 1751 m. Purvinų seniūnas Jurgis Valavičius skundėsi, kad antpuolio metu Pamusių valdose priešininkų, Smolensko pavieto vaiškių Antano ir Agotos Gonsevskių (*Antoni i Agata Gąsiewscy*), bei kito ūios giminės atstovo, Novomlynų (Lenkijoje, netoli Lenčycos) seniūno Anupro, ūmonės išprieartavo valstietę Sofiją Bistrickaitę³¹. Ŗis nusikaltimas gali būti vertinamas kaip smurto protrūkis brutalios atakos metu. Greičiausiai jis kilo pačių valstiečių iniciatyva.

Lenkų istorikės Iwonos Helenos Pugacewicz teigimu, valstiečiai dalyvaudavo bene 90 procentų Lenkijos teritorijose vykusių antpuolių, kuriuos tyrė ūi mokslininkė³². Atlikus bylų analizę, aiřkėja, jog Vilniaus paviete situacija buvo identiřka, netgi dar aiřkiau išreikřta, antpuolių, kuriuose nedalyvavo valstiečiai, praktiřkai neaptinkama. 1749 m. Komarai, anot ieřkovų Viteikų, pasiuntė savo ūmones į lauką prie ribos su Viteikų valdomis Zdoniřkais (dabar – Ŗirvintų rajonas). Užpuolikai ne tik grobė sau ūmės ūkio produktus, bet ir smurtavo prieš svetimus valstiečius. Valdų savininkė Danielė Menčinska (*Daniela Męczyńska*) antpuolininkų buvo sumuřta, smurtaujantys valstiečiai jai prie kaklo pridėjo dalgį, grasindami nupjauti galvą³³. 1790 m. į pilies teismą kreipėsi Vilniaus pavieto stalininkas (stalo prižiū-

29 „[...] chłopam urazać się nařmiewać kazano, koronę słomianą upleć y na głowę kłać kazano [...]“⁶, 1755 m. vasario 22 d. Livonijos iřdininko Jono Hlebigio skundas prieš Stanislovą Venclavovičių, 1755 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4767, l. 110–113v.

30 1765 m. liepos 17 d. Trakų ūmės teisėjo Stepono Domyňko, Trakų pavaivadžio ir pilininko Jono Riomerių skundas prieš Minsko pavieto iřdininką Kazimierą ir Eufroziją Podvysockius, 1765 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4780, l. 408–409v.

31 „A co większa przeciwko prawu Boskiemu i statutowemu swieckiemu z pogorszeniem ludzi u tegosz chłopa w domu niewiařtę na imie Zofia Bystrzycką przez tychze JCHMcw PPw Gąsiewskich y Białozarow sług ludzi zgwałconą ktora to niewiařta przedemną generałem zeznawała“, 1751 m. liepos 29 d. vaznio Liudviko Modzelevskio (*Ludwik Modzelewski*) reliacinis kvitas, 1750–1751 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4763, l. 858v; Domininkas Burba, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje, p. 35; Idem, *Женщина шляхтянка перед судом: преступница и жертва*, in: *Гендерные особенности преступности Вильнюсского повета XVIII века, Пол. Политика. Поликультурность: гендерные отношения и гендерные системы в прошлом и настоящем: материалы Седьмой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Миклухо-Макля РАН, 9–12 октября 2014 года*, т. I, Рязань: Москва, 2014, p. 471.

32 Iwona Helena Pugacewicz, *Porządek sąsiedzki przemocą regulowany. O organizacji i funkcjach zajazdu w II poł. XVII i w XVIII wieku*, in: *Białostockie teki historyczne*, 2006, t. 4, p. 103–128.

33 1749 m. birželio 30 d. Danielės Menčinskos, Florijono ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo reģento Jonuřo Viteikų skundas prieš Vilkmergės pavieto pataurininį Ignotą Komarą, 1749 m.

rėtojas, orig. *strukczaszy*) Mykolas Narbutas, kuris skundė konkurentą, Vilniaus pavieto pilies stovybininką Joną Ževuskį (*Jan Rzewuski*). Anot ieškovo, J. Ževusko žmonės užpuolė Levonių (netoli Sužionių, dabartiniame Vilniaus rajone) palivarką 1784 ir 1788 m. Ankstyvesniojo užpuolimo metu buvo pagrobta šienas, dvi ožkos ir sumuštas valstietis Jonas Polonis³⁴.

Ir skunduose dėl plėšimo nusikaltimo valstiečiai minimi dažnai. Pavyzdžiui, 1723 m. Vilkmergės pavieto pataurininkis Stanislovas Antanas Tallat-Kelpša protestavo prieš oberleitenantą Karolį Ekeloną (Ekieloną) (*Karol Ekielon, Ekielond*) bei jo pavaldinį, Lavoriškių valdytoją Antaną Čapinskį (*Antoni Czapiński*). Su dokumentais ir pinigais, skirtais perduoti Romos bei Varšuvos paštui, vyko A. Tallat-Kelpšos pavaldinys, valstietis Andrius Dunecas (*Andrzej Duniec*), bet jį viešajame kelyje ties Lavoriškėmis užpuolė priešininkų organizuota minia, sumušė ir atėmė arklį, balną bei viską, kas buvo ant arklio³⁵. 1750 m. Zuzana ir jos sūnus Martynas Zaleskiai bei kiti bajorai protestavo prieš Minsko kaštelioną Mykolą Judyckį (*Michał Judycki*) ir leitenantą Maksimilijoną Rozenfeltą (*Maksimilian Rozenfelt*) bei jų pavaldinius: valstietį Gabrielių Lipnickį, jo svainį Andrių Novilį, Juozapą, Motiejų, Mykolą, Grigalių Brateikas, Motiejų ir Tomą Filipkučius, Antaną Maslauską, Juozapą Bartoševičių, Mykolą Markevičių iš Akmenynės valdų, priklausiusių M. Judyckiiui, ir Tomą bei Motiejų Šobolus (?), Vaitiekų Pacą, Aleksejų Dulkę, Kazimierą Prokopovičių, Merkinės (netoli Tabariškių) valdų valstiečius, priklausiusius M. Rozenfeltui. Po pamaldų Turgeliuose ieškovai vyko į namus, bet atsakovų valdiniai, ginkluoti lazdomis, kardais ir kuolais, jiems užstojo kelią, smurtavo prieš bajorus, atėmė nendrinį botagą, kainavusį 3 timpas, pilko avikailio kepurę, arklį, pistoletus, kainavusius 6 talerius, sulaužė 5 taleriais įvertintą kardą, sudraskė, sukruvino žiponą. Anot ieškovų, sena motina Zuzana siekė gelbėti sūnų, bet „minėtieji pavaldiniai, visada godūs žmogžudysčių ir bajoriško kraujo liejimo“, nekrepdami dėmesio į jos lytį, sumušė bajorę lazdomis, kuolais, atimtu pistoletu. Dar vėliau jie smurtavo prieš bajorus Antaną Mosevičių (*Antoni Mosiewicz*) ir Benediktą Milaševičių, sužalojo juos kardais ir lazdomis. Baigiamojoje skundo dalyje ieškovai akcentavo, kad priešininkų nusikaltimas itin didelis, nes jie pakėlė „valstietišką ranką“ (orig. *podniesienie ręki chłopskiej*) prieš senyvo amžiaus bajorę ir kitus šio luomo atstovus³⁶. 1785 m. Mykolas Kostševickis (*Michał Kostrzewicki*)

Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4761, l. 712–712v; Domininkas Burba, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje, p. 35.

34 1790 m. sausio 29 d. teismo sprendimas, 1790 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4805, l. 65–66v.

35 1723 m. lapkričio 15 d. Vilkmergės pavieto pataurininkio Stanislovo Antano Tallat-Kelpšos skundas prieš oberleitenantą Karolį Ekeloną (Ekieloną) ir Lavoriškių valdytoją Antaną Čapinskį, 1723 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga (antra dalis), LVIA, f. SA, b. 4738, l. 1707–1708v; Domininkas Burba, Turtas arba gyvybė, in: *IQ*, 2015, Nr. 11, p. 111–112..

36 1750 m. liepos 1 d. Zuzanos ir jo sūnaus Martyno Zaleskių skundas prieš Minsko kaštelioną Mykolą Judyckį ir leitenantą Maksimilijoną Rozenfeltą, 1750–1751 m. Vilniaus pavieto pilies

skundė Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos valstiečius Juozapą, Motiejų, Martyną, Stanislovą Kuzmickus, kurie priklausė Nemėžio raktui ir gyveno Bajorėlių kaime. Jam tarnavęs meistras katilius Abraomas Dvoržeckis (*Abraham Dworzeczki*) ėjo į Bajorėlių karčemą pas žydą Leibą Šmuilovičių (*Lejba Szmyłowicz*). Tačiau prie Žeimenos upės sutiko minėtuosius valstiečius, klausė kelio, bet šie jį primušė, smurtavo lazdomis ir kirvio pentimis, sudraskė drabužius, atėmė pinigų ir kepurę³⁷.

Bausmės valstiečiams

Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismuose bausmių bajorams nuosprendžiai nėra randami dažnai, tačiau pasitaiko, kad ir tarp šių nuosprendžių yra paminimos ir bausmės valstiečiams. Bajorų teismų sprendimuose neretai minimos infamijos (garbės atėmimo) ir banicijos (tremties) bausmės. Žinoma, kad šiomis bausmėmis būdavo nubaudžiami bajorai, tačiau dokumentai liudija, kad toks likimas laukdavo ir jų pavaldinių, netgi valstiečių bei žydų. Pavyzdžiui, 1738 m. bylos tarp Vilniaus pavieto stovyklininko Vladislavo Petrusavičiaus bei Livonijos iždininko Mykolo Kelbovskio (*Michał Kielbowski*) sprendime minėta, kad už antpuolius pats organizatorius su žmona Ona, žydas nuomininkas Rafalas Jozefovičius (*Rafał Jozefowicz*) bei išvardyti pavaldiniai valstiečiai: Jonas Denovagis Kovaliukas, Jurgis Romancas, arba Marčius, Mykolas Bekešas bei (greičiausiai kaimo) batsiuovys Juženėlis, teismo salėje paskelbti banitais ir infamiais³⁸. 1752 m. po Rakliškių (dabartiniame Šalčininkų rajone) valdų, kurios priklausė Smolensko pavieto sargybiniams Juozapui ir Sofijai Rokickiams (*Józefi Zofia Rokiccy*), antpuolio banicijos bausme buvo nuteisti Kaniūkų seniūnas Baltramiejus Stetkevičius (*Bartłomiej Stetkiewicz*), nemažai jo artimųjų (tiesa, tik vyriškos giminės): sūnūs, broliai su sūnumis bei valstiečiai ir šeimyna (tiesa, dokumente jų pavardės neišvardytos)³⁹. 1754 m. infamijos bausmė už antpuolius paskirta Vilniaus pavieto stovyklininko Benedikto Oganovskio priešininkams – bajorams Antanui ir Pranciškui Sokolnikams (*Antoni i Franciszek Sokolnikowie*), Baranovskiui

---

teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4762, l. 367–368v; 1750 m. liepos 10 d. vaznio Mikalojaus Baranovskio (*Mikolaj Baranowski*) reliacinis kvitas, *Ibid.*, l. 417–418v.

37 1785 m. lapkričio 10 d. vaznio Dominyko Čalovičiaus (*Dominik Czałowicz*) reliacinis kvitas, 1785 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4799, l. 1533–1533v. Šis nusikaltimas greičiausiai įvyko ne Vilniaus pavieto, o gretimo Ašmenos pavieto teritorijoje, bet labai netoli Vilniaus pavieto sienos, ir buvo užfiksuotas šio pavieto pilies teismuose. Tiek Arnionių, tiek Nemėžio vietovės, paminėtos byloje, priklausė Vilniaus pavietui, todėl šis pavyzdys įtraukiamas į straipsnį.

38 „Jmc pana Michała Kielbowskiego skarbnika inflantskiego y samą Jeymc pani małzonkow, także niewiernego zyda Rafala Jozefowicza arędarza Jchmcw y poddanych Jchmcw Jana Dienowagía Kowaluka, Jerzego Romanca alias Marcusia, Michała Biekieszza szewca, Symona Juzeniela za banitow doczesnych y infamysow w izbie sądowey et *in foro publico* obwołał publikował [...]“, 1738 m. gruodžio 17 d. teismo sprendimas, 1738 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4750, l. 1780–1783v.

39 1752 m. sausio 17 d. teismo sprendimas, 1748–1756 m. Vilniaus pavieto žemės teismo knyga, LVIA, f. SA, b. 4215, l. 451–454v.

(*Baranowski*), Petkevičiui, Kasparui Daukšui bei baudžiauninkams Juozapui Kazlauskui ir Česiūnams⁴⁰. Tais pačiais metais banicija dėl analogiško kaltinimo paskelbta Ignotui Kalendai (*Ignacy Kołęda*) ir jo dvaro šeimynai⁴¹. Tai akivaizdžiai kertasi su susiformavusiomis nuostatomis apie bausmes nekilmingsiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams, skatina praplėsti šios temos istoriografinį diskursą. Iš principo tai – bausmės, būdingos bajorams⁴², miestiečiams, tautinėms, religinėms mažumoms. Apie infamijos ir banicijos taikymą valstiečiams Lietuvos Statute taip pat nerašoma. Tokie nuosprendžiai valstiečiams yra netirtas, nežinomas reiškiny, dar laukiantis išsamesnių tyrimų ateityje. Taigi, kyla klausimas, ką reiškia tokie nuosprendžiai – įstatymų nesilaikymą dėl teismo pareigūnų aplaidumo ar gana laisvą teisės traktavimą, koks buvo būdingas vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų metu? Greičiausiai tai buvo antras variantas.

Nors išlikusių duomenų apie mirties bausmes Vilniaus pavieto medžiagoje negausu, žinomi sprendimai, kai valstiečiai būdavo nuteisiami tokiomis pačiomis mirties bausmėmis kaip ir bajorai. 1757 m. bajoras Juozapas Marinovskis / Maninovskis (*Józef Marinowski / Maninowski*) su savo pagalbininkais valstiečiais Jurežiškių (dabartiniame Šalčininkų rajone) valdose nužudė bajorą Valerijoną Bžezinskį (*Walerian Brzeziński*), nuskandino pelkėje, o jo kūną paguldė į lovą. Už šį nusikaltimą atsakovas ir jo pagalbininkai valstiečiai buvo nubausti mirties bausme ketvirčiuojant, nors konkretus Lietuvos Statuto straipsnis nepaminėtas⁴³. Sprendžiant pagal randamą informaciją, Vilniaus pavieto teismų sprendimais valstiečiai būdavo ketvirčiuojami, tačiau tai kol kas vienintelis rastas tokios bausmės bajorui atvejis.

1763 m. Vilkmergės pavieto rotmistras Motiejus Hryncevičius (*Maciej Hrynciewicz*) skundė Pajūrio tijųienės Eufrozinos Petrovičovos (*Eufrozyna Piotrowiczowa*) pavaldinį, Upninkų valdų valdytoją Karolį Martusevičių (*Karol Martusiewicz*), bei jo pagalbininkus – valstiečius Martyną Zgierą ir Martyną Grynį (Grinių?) – dėl to,

40 „Jchmcw panow Antoniego y Franciszka Sokolnikow Baranowskiego Pietkiewicza Kaspra Dauksza oraz pracowitych Kozlowskiego Jozefa Krzywiczczanina Czesiunow, *et compilcius* za infamissow w izbie sądowey *et in foro publico* obwołał“, 1754 m. gegužės 22 d. teismo sprendimas, 1754 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4766, l. 414–415v.

41 „Ignacego Kołędę y samą Jemsc Kołędzinę tudziesz czeladz dworną y poddanych imionami y nazwiskami samych ze lepiey wiadomych y znajomych za banitow doczesnych y infamissow w izbie sądowey *et in foro publico* obwołał“, 1754 m. gruodžio 9 d. teismo sprendimas, 1754 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, *Ibid.*, l. 990–993v.

42 Apie bajorų luomui skiriamas banicijos ir infamijos bausmes plačiai aprašyta Teodoro Ostrowskio darbe apie Lenkijos ir Lietuvos teises, tačiau apie šių bausmių suteikimą kitų luomų atstovams neminima, žr. Teodor Ostrowski, Prawo cywilne albo *szczegulne* narodu polskiego z statutow i konstytucyi koronnych i litewskich zbrane: rezolucjami Rady Nieustaiącey obiasnione: dodatkami, z praw konicznego, magdeburskiego, i chelminskiego pomnozone: a porządkiem praw rzymskich ułożone, t. 1, w Warszawie: w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u X. X. Scholarum Piarum, 1787, p. 359–363.

43 1757 m. gegužės 14 d. teismo sprendimas, 1755–1758 m. Vilniaus pavieto pilies teismo dekretų protokolai, LVIA, f. SA, b. 4830, l. 27–30; 1757 m. valstietės Ievos Laurukienės apklausa, *Ibid.*, l. 100; 1757 m. valstiečio Tomo Basko apklausa, *Ibid.*, l. 100–100v; 1757 m. valstiečio Jono Basko apklausa, *Ibid.*, l. 100v–101; 1757 m. bajoro Juozapo Marinovskio (Maninovskio) apklausa, l. 101–102.

kad šie šile kelyje pakvietė pavėžėti, o po to iš nugaros kirviu nužudė maskolių (matyt, pasitraukusį iš Rusijos imperijos žmogų) Feliksą (Kalikštą) Dimitrovą (*Kalikst Dimitrow*), atėmė jo arklius ir pinigus, pasidalijo kaupais, o nužudytąjį paskandino. Už nužudymą bajoras, Upninkų valdytojas Karolis Martusevičius, bei jo bendrininkas, valstietis Martynas Zgieras, buvo nuteisti mirties bausme nukertant galvas⁴⁴. Šis nuosprendis – irgi gana neįprastas. Kai kuriais atvejais mirties bausme nukertant galvą (kuri laikyta garbingiausia) bausti ne tik privilegijuotieji, bet ir valstiečiai.

Dalyvavimo bajorų nusikaltimuose priežastys

Teisminėje medžiagoje sudėtinga tikėtis objektyvaus nusikaltimų priežasčių nurodymo iš abiejų konfliktuojančių pusių. Tačiau netgi klišių ir hiperbolių gausioje teismų kalboje tam tikras priežasčių kompleksas vis dėlto ryškėja. Dažniausia priežastis – tiesiog pono paliepimas, paskatinimas, netgi pagrasinimas savo valstiečių smurtu. Pavyzdžiui, 1717 m., kaip nurodyta Mato Rimševičiaus skunde, Vilkmergės pavieto tiltininkas Vladislovas Bohuševičius (*Władysław Bohuszewicz*) Musninkuose puolė ieškovą su kardu, botagu kirto per galvą. Vėliau, M. Rimševičiui miegant Maišiagalos miestelėno Jokūbo Makarskio (*Jakub Makarski*) namuose, nakčia įsiveržė V. Bohuševičius ir jo pavaldinys, valstietis Martynas Betelis, ir, anot atsakovo, bajoras grasino: „Jei aš tavęs neužmušiu, liepsiu savo valstiečiams užmušti.“⁴⁵ 1745 m. Magdaleną Kulčycą (*Magdalena Kulczycka*) skunde prieš Kauno pavieto vėliavininkaitį Mykolą Skorulskį ir Lietuvos Brastos (Bresto) pavieto vaiskį Joną Bielskį rašė, kad valstiečiai antpuolio metu grobė šieną, o vienas jų – raitas valstietis Baltramiejus Niestanis – savininkę stumdė, kapojo botagu, vadino burtininke ir sakė, kad tą daryti „mums liepė ponas“⁴⁶.

1760 m. įvyko Konstancijos, Baltramiejaus, Pranciškaus, Tado Chšezonovičių (*Konstancja, Bartłomiej, Franciszek, Tadeusz Chrzezonowiczowie*) ir Vilkmergės pavieto pilies statybininkaičio Marijono Moigio (*Marian Mojgis*) konfliktas. Skunde rašyta, jog atsakovas atvykęs pas Steponą Grondzkį (*Stefan Grądzki*) ir visą naktį gėręs degtinę su valstiečiais. Anot skundo, po išgertuvių atsakovas su savo pavaldiniais – bajorais Vincentu Penkovskiu (*Wincenty Pienkowski*) ir jo bernu Kelbovskiu, nežinomo luomo Razgoltu (*Razgolt*), Benečiu (*Benety*),

44 1763 m. rugpjūčio 8 d. valstiečio Martyno Zgiero apklausa, 1763 m. Vilniaus pavieto pilies teismo einamųjų reikalų protokolai, LVIA, f. SA, b. 4851, l. 26v–27; 1763 m. rugpjūčio 8 d. bajoro Karolio Martusevičiaus apklausa, *Ibid.*, l. 27–28v; 1763 m. rugpjūčio 20 d. teismo sprendimas, *Ibid.*, l. 21–24; Domininkas Burba, Turtas arba gyvybė, p. 113.

45 „[...] Jezeli ja sam cie nie zabie to chlopom swym zabie kaze [...]“, 1717 m. spalio 5 d. Mato Rimševičiaus skundas prieš Jokūbą Sirutį ir Vilkmergės pavieto tiltininką Vladislovą Bohuševičių, 1717 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4732, l. 775–776v.

46 1745 m. rugpjūčio 18 d. Magdalenos Kulčycos skundas prieš Kauno pavieto vėliavininkaitį Mykolą Skorulskį, Lietuvos Brastos pavieto vaiskį Joną Bielskį, 1745 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4757, l. 768–768v; Domininkas Burba, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje, p. 35.

Maigių valstiečiais Motiejumi, Juozapu, Kazimieru Januncais (Jonaičiais?), taip pat Stepono Grondzkiego bernu Antanu Ceceručku Olganiščiuku užpuolė Maigių (netoli Pabaisko) valdą⁴⁷.

Suimtų ir į Vilniaus pilies įgulos kalėjimą atgabentų bajorų bei valstiečių apklausos dar labiau išryškina paliepiamų specifiką. Pavyzdžiui, 1770 m. Mozyriaus pavieto pataurininkienė Pranciška Jelenska (*Franciszka Jeleńska*) skundė Vilniaus pavieto pilininką Antaną Tovianskį (*Antoni Gieralt Towiański*) dėl antpuolio⁴⁸. Nusikaltimo vietoje suimtas bajoras Jonas Tovianskis (*Jan Towiański*), pristatytas P. Jelenskos, teigė, kad buvo pasiūstas Vilniaus pavieto pilininko A. Tovianskio nuimti rugių derliaus lauke, o kam jis priklausė, J. Tovianskis nežinojo [sic!]. Jokia ginkluoto plėšimo nevyko, jis tiesiog turėjo šautuvą, kurį atėmė vienas iš P. Jelenskos pavaldinių, „ir jokia mūšio ten nebuvo“⁴⁹. Kartu suimtas valstietis Jurgis Mažeikis taip pat minėjo, kad A. Tovianskis pasiuntė juos kirsti rugių, bet, priešingai nei bajoras, prisipažino žinojęs, jog minėtasis laukas Kazliškių valdose priklauso P. Jelenskai⁵⁰. 1779 m. Vaitkuškio valdų savininko, Polocko kašteliono Tado Žabos, skunde prieš Kosakovskius buvo minėta, kad šie nusiaubė Vaitkuškio valdas⁵¹. Tačiau patys Kosakovskiai tą griežtai neigė, skunde nurodė, kad jų valstiečius pagrobė priešininkai⁵². Tačiau patys Kosakovskių valstiečiai pasakojo, kad savininkas liepė eiti į baudžiąvą, surinko apie 300 žmonių minią. Vieni buvo ginkluoti karabinais, muškietomis, pistoletais, ietimis, kiti turėjo žemės ūkio įrankius, pjovė ir grėbė žolę. Vazgėliškių valstietis Andrius Skinderis teigė, kad tik grėbė, aiškino, kad nežinojo, kam priklausė užpultos pievos⁵³. Ir kiti valstiečiai minėjo, kad smurte nedalyvavo⁵⁴. Be abejo, galbūt taip teigdami jie bandė gelbėti save, nes buvo suimti T. Žabos pavaldinių ir pristatyti į pilies (įgulos) kalėjimą.

47 „[...] Dla więksey smialosci y zuchwalstwa do zaboystwa przez całą noc z chłopami gorzałkę piwszy i dobrze ze sobą naradziwszy [...]“, 1760 m. spalio 7 d. Konstancijos, Baltramiejaus, Pranciškaus, Tado Chšezonovičių skundas prieš Vilkmėrgės pavieto statybininkaitį Marijoną Moigį, Steponą Gradzkį (*Stefan Gradzki*) ir jų pagalbininkus, 1760 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4774, l. 653–654v; Домининкас Бурба, Жители регионов Латвии в уголовных делах замкового суда Вильнюсского повета в XVIII веке, in: *Daugavpils Universitāte Humanitārās fakultātes XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XI. Vēsture: avoti un cilvēki*, Daugavpils, 2009, p. 40; Idem, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje, p. 33.

48 1770 m. rugpjūčio 1 d. Mozyriaus pavieto pataurininkienės Pranciškos Jelenskos skundas prieš Vilniaus pavieto pilininką Antaną Tovianskį, 1770–1771 m. Vilniaus pavieto pilies teismo einamųjų reikalų protokolai, LVIA, f. SA, b. 4855, l. 33.

49 1770 m. rugpjūčio 1 d. Jono Tovianskio apklausa, *Ibid.*

50 1770 m. rugpjūčio 1 d. valstiečio Jurgio Mažeikio apklausa, *Ibid.*

51 1779 m. liepos 12 d. Polocko kašteliono Tado Žabos skundas prieš Livonijos vyskupą Juozapą ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo raštininką Mykolą Kosakovskius, 1779 m. Vilniaus pavieto pilies teismo einamųjų reikalų protokolai, LVIA, f. SA, b. 4862, l. 128v–129v.

52 1779 m. liepos 12 d. Livonijos vyskupo Juozapo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo raštininko Mykolo Kosakovskių skundas prieš Polocko pavieto kaštelioną Tadą Žabą, *Ibid.*, l. 130–130v.

53 1779 m. liepos 12 d. valstiečio Andriaus Skinderio apklausa, *Ibid.*

54 1779 m. liepos 12 d. valstiečių Stepono Ladausko ir Jono Grigaliūno apklausa, *Ibid.*, l. 130v.

Kartais valstietis, jo priklausomybės klausimas, tapdavo dviejų bajorų giminių konflikto priežastimi. Taip įvyko Vitebsko kašteliono Stanislovo ir Marijonos Oginskių proceso byloje prieš Žemaitijos kunigaikštystės pataurininkį Mykolą Stanevičių dėl Verbų (šiandien Vilniaus miesto teritorija, Naujosios Vilnios dalis) seniūnijos valstiečių. Skunde Oginskiai teigė, kad 1741 m. Verbų seniūnijos valstiečiai savo namuose gyveno nuo seno ir pagal inventorių bei nuomos teise juos valdė Jonas Benevskis Prušakas (*Jan Beniewski Pruszak*). Anot skundo, M. Stanevičius turėjo pretenzijų ir siekė pasisavinti Verbų valstietį Tomą Kėkštą. Iš pradžių atsakovo pasiūsti žmonės derėjosi su šiuo valstiečiu dėl paukščių pirkimo, vėliau pagrobė kartu su dukra ir juos Vilniuje sukaustė. Sužinojęs, kad dingo valstietis, J. Benevskis ir jo Verbų valdytojas Bazilijus Zvanskis (*Bazyli Zwański*) atvyko į Vilnių ir kartu su Verbų vietininku siekė derėtis dėl valstiečio. Atėjęs į atsakovo namus, vietininkas pamatęs, kad pagrobtas valstietis iškart jį atpažino. Tačiau, ieškovo teigimu, Žemaitijos kunigaikštystės pataurininkio žmonės juos užpuolė ir ėmė įžeidinėti, skaldyti antausius, tąsyti po žemę, mušti kumščiais. Tada suėmė ir nugabeno į Vilniaus pilies įgulos kalėjimą, iš J. Benevskio atėmė kardą⁵⁵. Beje, minėtasis valstietis Tomas Kėkštas buvo Mykolo Stanevičiaus pristatytas į Vilniaus pilies įgulos kalėjimą ir jame apklausos metu pripažino, kad į Oginskiams priklausiusią Verbų seniūniją nelegaliai pasitraukė ir apsigyveno tik prieš 8 metus⁵⁶.

Kai kada skunduose minėta, kad bajorai, smurtinių nusikaltimų metu netgi apsirengdavo valstietiškais drabužiais. Pavyzdžiui, 1744 m. Lietuvos Brastos pavieto taurininkaitis Jonas Bžezinskis (*Jan Brzeziński*), persirengęs valstiečiu, su savo pavaldiniais nakčia užpuolė Kauno pavieto pastalininkio Jono Giedraičio Lelikonių (dabar – Ukmergės rajonas) valdas⁵⁷. Bajoras greičiausiai taip apsirengė, nes tokioje akcijoje valstietiški drabužiai buvo patogesni, tačiau neatmestina, kad besiruošdamas dalyvauti smurtinėje akcijoje kartu su savo pavaldiniais jis siekė socialinių skirtumų sumažėjimo iliuzijos.

55 1741 m. lapkričio 3 d. Vitebsko kaštelionų Stanislovo ir Marijonos Oginskių, Haličo žemės medžioklio Jono Benevskio Prušako skundas prieš Žemaitijos kunigaikštystės pataurininkį Mykolą Stanevičių, 1741 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4753, l. 990–991v; 1742 m. sausio 8. Vitebsko kaštelionų Stanislovo ir Marijonos Oginskių, Haličo žemės medžioklio Jono Benevskio Prušako skundas prieš Žemaitijos kunigaikštystės pataurininkį Mykolą Stanevičių, 1742 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4754, l. 119–125v; Domininkas Burba, Informacija apie kunigaikščių Oginskių giminę iš XVIII a. Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų (ekonominiai santykiai ir smurtiniai nusikaltimai), in: *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, d. 2. Mokslo straipsnių rinkinys, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 212.

56 1741 m. spalio 9 d. valstiečio Tomo Kėkšto apklausa, 1740–1745 m. Vilniaus pavieto pilies teismo einamųjų reikalų protokolai, LVIA, f. SA, b. 4841, l. 81v; Domininkas Burba, Informacija apie kunigaikščių Oginskių giminę iš XVIII a. Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų, p. 212.

57 1745 m. spalio 6 d. teismo sprendimas, 1745 m. Vilniaus pavieto pilies teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 4757, l. 939–939v; Domininkas Burba, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje, p. 33.

Iš bylų neretai susidaro įspūdis, kad valstiečiai dažniausiai būdavo klusnūs bajorų valios vykdytojais smurto ar netgi nužudymo bylose. Tai nieko stebėtino – valstiečiai, ypač baudžiauninkai bei dvaro šeimyna, neturėjo asmeninės laisvės ir, būdami visiškai priklausomi nuo savininkų, pakludavo jų įsakymams, nors negalima atmesti ir pačių valstiečių iniciatyvos faktoriaus. Galima spėti, kad valstiečių antpuolių (bei kitų organizuotų nusikaltimų, pvz., smurto, plėšimo viešajame kelyje) aktyvumas buvo nulemtas dviejų pagrindinių veiksnių. Visų pirma valstietis, „pasižymėjęs“ smurtinio nusikaltimo metu, galėjo tikėtis nuolaidų iš dvaro vyresnybės (lengvesnio lažo, mažesnių mokesčių, švelnesnių bausmių neatlikus prievolių) sau ir savo šeimai. Kita vertus, negalima atmesti ir to fakto, kad antpuolių ar plėšimo aktų metu atsirasdavo progų pasisavinti svetimą turtą bei pagerinti savo materialinę padėtį. Beje, tokio pobūdžio nusikaltimuose dažnai dalyvaudavo ir kaimo amatininkai, kiti asmeninę laisvę turėję žmonės, netgi smulkesni bajorai; greičiausiai tą lėmė jų finansinis ir socialinis netvirtumas, o gal netgi mentalinis ribotumas. Kita vertus, žinant to meto visuomenės luominį antagonizmą, galima spėti, kad valstiečių savininkai, administratoriai ir kiti dvarų pareigūnai valstiečius panaudodavo norėdami pažeminti kilmingus priešininkus, ir valstiečiai sąmoningai ar nesąmoningai atlikdavo šią užduotį. Negalima paneigti, kad privertimas dalyvauti savininko nusikaltimuose gali būti vertinamas kaip feodalinio išnaudojimo forma. Visgi būtina suprasti, kad, netgi išgėrus su savo ponu degtinės prieš antpuolį, kartu nusiaubus kaimyninį palivarką, sumušus ar apiplėšus šalia esančių valdų savininkus ar pavaldinius, vargu ar galėjo pasikeisti valstiečio socialinis statusas. Juolab, nepaisant to, kad valstybės teisingumo institucijoms dažniausiai nepavykdavo nubausti įstatymo laužytojų, toks asmuo galėjo tapti atsakomųjų keršto akcijų auka.

Ištis sunku nustatyti, kiek smurtas ir plėšimas kaimo aplinkoje buvo vykdomas pačių valstiečių iniciatyva, kiek buvo kurstomas dvaro vadovybės. Galima spėti, kad dažnam tokio tipo konfliktui kilti nereikėjo savininko pritarimo. Tiesiog tai galėjo būti „*kaimo prieš kaimą*“ kovos. Kita vertus, valdų savininkas ar valdytojas vargu ar imdavosi iniciatyvos užkirsti kelią tokiems konfliktams. Ateities tyrimai padėtų permąstyti šiuos klausimus. Tiesa, atsiminimų ir privačios korespondencijos medžiaga, pasakojanti apie bajorų santykius Vilniaus pavieta, negausiai išlikusi ir sunkiai panaudojama.

Teismų medžiagoje sudėtinga aptikti bylų, kuriose prieš kitų valdų bajorus ar valstiečius smurtavę šio luomo atstovai būdavo iškart išduodami ieškovams ar nubaudžiami. Savaiame suprantama, tokių faktų būta, bet, matyt, tai buvo retos išimtys.

Išvados

Valstiečiai dalyvaudavo įvairiuose bajorų nusikaltimuose tiek kaip nusikaltėliai, tiek tapdavo aukomis. Galima išskirti keturis dažniausius šio dalyvavimo modelius. Pir-

masis – tiesioginės bajorų ir valstiečių smurtinės veikos prieš kitų valdų valstiečius ir bajorus. Šis modelis dažniausiai išryškėja masinių organizuotų nusikaltimų, visų pirma antpuolių, metu. Antrasis modelis (bene dažniausias) – bajorų ir valstiečių arba vien tik bajorų smurtavimas prieš svetimų valdų valstiečius. Trečiasis – pats rečiausias – tiesioginis valstiečių smurtas prieš bajorus, nedalyvaujant savininkams. Ketvirtasis – įvairių valdų valstiečių tarpusavio smurtas, kurio metu nusikaltusių valstiečių savininkai nesiimdavo išduoti ar bausti savo pavaldinių, o kartais netgi skatindavo smurtą.

Valstiečiai dažniausiai dalyvavo ar nukentėdavo kaimo erdvės nusikaltimų metu, tai būdavo sumušimo, nužudymo, antpuolio, plėšimo nusikaltimai. Daugiausia valstiečiai minimi antpuolio nusikaltimuose. Tiesa, kartais bajorų nusikaltimų metu valstiečiai smurtaudavo ar tapdavo smurto aukomis ne tik kaimo erdvėje, bet ir miestelio ar miesto. Pavyzdžiui, nelegalaus įkalinimo nusikaltimo metu valstiečiai atsidurdavo netgi Vilniuje, kur būdavo įkalinami Vilniaus pilies įgulos kalėjimuose. Išprievartavimo nusikaltimas buvo itin retas – žinomas tik vienas šio smurtinio akto pavyzdys iš 1751 m. bylos.

Teismų medžiagoje dažniausiai nepavyksta rasti bausmių nuosprendžių. Atlikus tyrimą nustatyta keletas teismų sprendimų pavyzdžių, kada valstiečiams buvo numatytos infamijos (garbės atėmimo) bei banicijos (ištrėmimo) bausmės. Tai iš esmės kertasi su istoriografijos nuostatomis, jog šios bausmės skirtos tik bajorams ar miestiečiams. Apie mirties bausmes valstiečiams žinoma labai nedaug; jos būdavo taip pat įvairios. Pavyzdžiui, 1757 m. byloje tiek bajoras, tiek valstiečiai už nužudymą bausti „negarbinga“ ketvirčiavimo bausme, o 1763 m. byloje buvo priimtas sprendimas tiek bajorą, tiek valstietį nubausti „garbinga“ galvos nukirtimo bausme. Įstatymų taikymas XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose buvo gana lankstus.

Sunku nustatyti, kodėl daugelis valstiečių dalyvavo bajorų nusikaltimuose. Skunduose dažniausiai būdavo akcentuojami tiesioginio savininko paliepimo faktai. Šias nuostatas patvirtina apklausų dalyvių parodymai. Suprantama, kad, dažnai būdami visiškai priklausomi nuo savininkų, pasirinkimo dalyvauti ar nedalyvauti smurtinėse savininkų akcijose jie greičiausiai neturėdavo. Kartais valstiečiai rodydavo iniciatyvą smurtinių nusikaltimų metu. Galbūt dalis jų turėdavo savanaudiškų tikslų. Kai kada konfliktų metu bajorai stengdavosi pažeminti priešininkus pasinaudodami valstiečių talkininkavimu.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Ostrowski Teodor, *Prawo cywilne albo szczegulne narodu polskiego z statutow i konstytucji koronnych i litewskich zebrane: rezolucjami Rady Nieustaiący obiasnione: dodatkami, z praw kanonicznego, magdeburskiego, i chelminskiego pomnożone a porządkiem praw rzymskich ułożone*, t. I, w Warszawie: w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u X. X. Scholarum Piarum, 1787.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego: Naprzod, za Naiśnieyszego Hospodora Krola Jegomosci Zygmunta III. w Krakowie w Roku 1588*, w Wilnie: w Drukarni J. K. M. Akademyckiey Societatis Jesu, 1744.

- Burba Domininkas, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir baudmės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a.* Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
- Burba Domininkas, Informacija apie kunigaikščių Oginskių giminę iš XVIII a. Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų (ekonominiai santykiai ir smurtiniai nusikaltimai), in: *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje. Kultūrinės veiklos pėdsakais*, d. 2. Mokslo straipsnių rinkinys, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 208–227.
- Domininkas Burba, Turtas arba gyvybė, in: *IQ*, 2015, Nr. 11, p. 111–113.
- Burba Domininkas, Užguitas valstietis? Ne visada?, in: *15 minučių*, 2013 02 01, p. 24.
- Burba Domininkas, Valdų antpuoliai Vilniaus paviete XVIII amžiaus viduryje (statistika, dalyvių socialinė sudėtis, smurto laipsnis), in: *Istorija*, 2010, t. 77, Nr. 1, p. 27–41.
- Gorodeckas Eduardas, Didžiojo kunigaikščio valstiečių ir šlėktos ginčai dėl žemės valakų reformos metu, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1974, p. 19–32.
- Janulaitis Augustinas, *Valstiečių sukilimas XVIII amžiuje Lietuvoje: iš Šiaulių ekonomijos archyvo*, Vilnius: Vilniaus spaustuvė, 1910.
- Jučas Mečislovas, *Baudžiamos irimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972.
- Jurginis Juozas, *Lietuvos valstiečių istorija: nuo seniausių laikų iki baudžiamos panaikinimo*, Vilnius: Mokslas, 1978.
- Kiaupienė Jūratė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Marčėnas Rimantas, *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas, 1769 m.*, Vilnius: Mintis, 1969.
- Medišauskienė Zita, Apie dvarininkų ir valstiečių santykius ne iš klasių kovos pozicijų, *Dvaras modernėje Lietuvoje: XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę*. Straipsnių rinkinys, parengtas pranešimų, skaitytų mokslo konferencijoje, vykusioje 2004 m. lapkričio 19 d. Lietuvos istorijos institute, pargrindu, Lietuvos istorijos institutas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, sudarytojai Giedrė Jankevičiūtė, Dangiras Mačiulis, p. 15–25.
- Pugaciewicz Iwona Helena, Porządek sąsiedzki przemocą regulowany. O organizacji i funkcjach zajazdu w II poł. XVII i w XVIII wieku, in: *Białostockie teki historyczne*, 2006, t. 4, p. 103–128.
- Turska Zofia, Wstęp, in: *Oskarżeni oskarżają: wieś osiemnastowieczna w mrokach kronik sądowych*, oprac. Zofia Turska, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1960, p. 7–28.
- Vansevičius Stasys, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai: pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1981.
- Бурба Доминикас, Женщина шляхтянка перед судом: преступница и жертва. Гендерные особенности преступности Вильнюсского повета XVIII века, *Пол. Политика. Поликультурность: гендерные отношения и гендерные системы в прошлом и настоящем: материалы Седьмой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Миклухо-Маклая РАН, 9–12 октября 2014 года*, т. I, Рязань: Москва, 2014, p. 467–471.
- Бурба Доминикас, Жители регионов Латвии в уголовных делах замкового суда Вильнюсского повета в XVIII веке. *Daugavpils Universitātē Humanitārās fakultātes XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XI. Vēsture: avoti un cilvēki*, Daugavpils, 2009, p. 36–43.
- Малиновский Иоанникий, *Учение о преступлении по Литовскому Статуту*, Киев: Типография Императорского университета св. Владимира, В. И. Завадского, 1894, p. 171.

DOMININKAS BURBA – istorikas, Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros lektorius. Mokslinių interesų kryptys: nusikalstamumo istorija, Vilniaus ir Vilniaus regiono socialinė istorija Naujaisiais laikais, Lietuvos visuomenės transformacijos XVIII–XIX a. sandūroje, kelionių ir turizmo istorija, egodokumentika.

Elektroninis paštas domininkasb@gmail.com

DATA ON PARTICIPATION OF PEASANTS
IN VIOLENT CRIMES OF THE NOBILITY
IN THE EIGHTEENTH CENTURY REGISTRY
BOOKS OF VILNIUS COUNTY CASTLE AND
LAND COURTS

DOMININKAS BURBA

Lithuanian University of Educational Sciences

Majority of peasants in the Grand Duchy of Lithuania did not have any personal freedom and were subjects of their owners. Judging by the cases brought to Vilnius County castle and land courts, peasants took part in crimes perpetrated by the nobles in the eighteenth century Vilnius County both as perpetrators and the victims. There were several models of how peasants would participate in the crimes of nobles. First would be the direct violent actions of nobles and their peasants against peasants and nobles from other estates. This model is most often observed in massive, organized criminal acts, first of all raids. The second model (likely most common) was violence, perpetrated by nobles and peasants, or only the nobles, against peasants of other estates. The third, least common, was violence by peasants against nobles without participation of their lords. The fourth was violent actions between peasants from various estates, when owners of such peasants would not surrender or punish their subjects, sometimes even fostering the violence themselves. Peasants usually perpetrated crimes or were attacked in the suburban domain, usually by the way of beating, murder, raid and looting. Most often peasants are mentioned in the raids. In urban space peasants rarely participated in crimes, usually in cases of illegal imprisonment. There are several examples of court sentences against peasants, such as infamy (stripping of rights) and banishment (exile). There is little known about death sentences against peasants. Sometimes there were other sentences carried, such as quartering or decapitation. The complaints would usually emphasize the fact of direct order from the lord; however peasants often also showed initiative in crimes of the nobility.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania, Vilnius County, castle court, land court, nobility, peasants, crimes.